

**КЪМ ВЪПРОСА ЗА УДВОЯВАНЕТО НА
ДОПЪЛНЕНИЕТО В БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ
(С ОГЛЕД НА СМОЛЯНСКИЯ ГОВОР)**

доц. д-р ИЛИЯНА КРЪПОВА
Университет "Ка Фоскари", Венеция

доц. д-р ЙОВКА ТИШЕВА
СУ "Св. Климент Охридски"

**ON OBJECT REDUPLICATION IN BULGARIAN DIALECTS
(WITH SPECIAL REFERENCES TO THE SMOLJAN DIALECT)**

Assoc. Prof. ILIJANA KRAPOVA
University of Venice

Assoc. Prof. YOVKA TISHEVA
University of Sofia

Abstract:

The paper discusses the phenomenon of object reduplication as it is represented across the Bulgarian linguistic territory. It is argued that clitic reduplication does not have a uniform distribution, and there is a considerable variation with respect to its relative frequency, as well as the syntactic factors which underlie it. In Rhodope (Smoljan) dialects some restrictions for clitic reduplication are observed. It is suggested that this area is part of the peripheral zone as discussed in St. Stojkov's work regarding the basic bi-partitioning of the Bulgarian linguistic territory on the basis of a number of phonetic, morphological and lexical isoglosses.

**1. Удвояване на допълнението
като общ синтактичен диалектизъм**

Удвояването на части на изречението с помощта на клитики е синтактично явление, широко застъпено във всички форми на съвременния български език. Това е механизъм с подчертано прагматична природа, който действа на равнището на дискурса както в устните, така и в писмените форми на българския език. В нашите наблюдения се ръководим от схващането, че формалната организация на изречението е в състояние да кодира и информационни категории като тема и рема. Затова може да се го-

вори за граматикализация на словореда, за допустими словоредни варианти, в които се обособяват специални изреченски позиции за изразяването на темо-ремни отношения.

Анализът на явлението удвояване в българските диалекти показва, че се очертават зони със задължително удвояване, зони без удвояване и зони на факултативно удвояване. Това дава основание да се говори за изоглоса по признака наличие:липса на задължително удвояване. В тази връзка мястото на Смолянския говор заслужава по-специално внимание. В Кръпова, Тишева (2006) е изказана хипотезата, че във връзка с удвояването този говор споделя някои особености, регистрирани в Ихтиманския, Кюстендилския, Годечкия говор, както и говорите в Западна и Източна Тракия. Тази хипотеза се основава на по-общото заключение, направено от Ст. Стойков (1963а, б), че на територията на северозападните, югозападните и югоизточните български диалекти се очертават периферни зони, включващи по-голям или по-малък брой архаични общославянски черти. Смолянският говор вероятно принадлежи към една от преходните зони с колебания при удвояването (или липса на удвояване), наложени от морфологичната структура на диалектната система.

Наблюденията ни имат все още доста предварителен характер и не претендират за пълнота и изчерпателност. Цялостното изследване на удвояването трябва да се опира на широка база данни, събрани и чрез специални въпросници, насочени към илюстрация именно на това синтактично явление. Засега ние илюстрираме нашите тези само с данни от достъпните и широкоизползвани сборници с диалектни текстове (Иванов (1978), Младенов, Радева (1995), Стойков (1950), както и на данните от някои монографични изследвания на отделни региони (Бояджиев (1991), Виденов (1978), Кабасанов (1956), Младенов (1966), Умленски (1965)).

Удвояването на допълнението е представено – макар и с различна фреквентност – по цялата българска езикова територия. Стойков (2002) го определя като един от общите синтактични диалектизми. В диалектите може да се удвоява както прякото, така и непрякото допълнение. Примерите от различни диалектни групи, представи тук, напълно подкрепят този факт:

(1) в мизийските говори: Дайти инъ чергъ дъ гу зъвийми туй праси (Страхилово, Свищовско, И4¹); Вели бей го убили (Блъсково, Провадийско, И8)

¹ Съкращението дава информация за сборника с диалектни текстове и за номера на текста, от който е експерпиран примерът: И – Иванов 1978; МлР – Младенов, Радева 1995; Ст – Стойков 1950.

(2) в балканските говори: Отесаме го сас мотика бурена (Стрелча, Панагюрско, И20); Къд земи дъ никни, удвивъм гу сичкуту (Враниловци, Габровско, И11)

(3) в източнорупските говори: Него го викате Иване (Малкотърновско, МлР:182); Не сътаксал, че гу нема друг`ет ръченик. (Кондолово, Малкотърновско, И27); Тугавъ църквътъ йъ зъпалили (Съчанли, Гюмюрджинско, И40)

(4) в родопските говори: Кол`у му стана йеца драгу; (Соколовци, Смолянско, И44); И мен`а жъ мъ жен`ът (Ген. Николаево, Пловдивско, И53)

(5) в западнорупските говори: На мен ми ни плаштат затва (Долен, Гоцеделчевско, И78); Та казваш на теп ти съ расправили тъзи историе за Гоце Дел`ч`уф (Долно Фращене, Сярско, И82); Йа га знам сичките места там (Мъклен, Сярско, И79)

(6) в северозападните говори: Ти зими билет тъ си върви, а пъ мене мъ мани (Долна Рикса, Михайловградско, И114); У съл`о часно лойзъ го беръмо къд съ оберъ тек`езарското лойзъ (Ново село, Видинско, И120)

(7) в югозападните говори: Погачата че йа търколиме на чандийата (Драгалевци, Софийско, И130); Кога ги сичките пренесем и мама донесе една свеш (Ихтиманско, И148); Да ни са сторйа нивйата много гул`ем и добри, му век`аме на мечката (Желегожйе, Костурско, И172); После го собрае целото население (Дъмбени, Костурско, И175).

Удвояването на допълнението е представено и в говори извън пределите на България:

(8) Давът ни нъ нас пу идин аванс там (Валя Драгулуй, Рум., И188)

(9) павликянски говори в Сръбски Банат¹: Аз нея тъй я звам даскалькя/учителица; Вълнът се я прераптали на машината; Майста у чобрела сме я гудли и сме я пребрал; Па затуй ми са реве и на мене сега.

Удвояването на допълнението в диалектите се реализира при същите условия както и в другите форми на българския език – местоименната клитика е кореферентна или със съответната пълна местоименна форма, или с именна фраза, която е определена/специфицирана по различни начини. По-важно е обаче наблюдението, че удвояването не е «компенсаторен» механизъм за маркиране на синтактичните функции при отпадане или непоследователна употреба на падежни маркери. То се реализира и

Данните са от архива на проекта *Балканските традиции – съжителство на култури, религии и езици*, разработен от екип на Факултета по славянски филологии на СУ с подкрепа на Фондация “Отворено общество” (договор №228/ 25. X. 2004 г.).

при запазени падежни форми при имената – родително-винителна форма при имена на мъже, без за това да има регионални ограничения:

(10) Ивана гу срезнъх в гуръть (Троянско, МлР:182); Стойна го зели войник (Малкотърновско, МлР:182) Йа Панчоте сам го затекла (Кюстендилско, МлР:182); И му беше много чудно Христ`уму кат на найде живи (Арда, Смолянско, Ст37)

Може да се търси връзка между състоянието на местоименното склонението и фреквентността на удвояването – в случаите на обобщаване на падежни форми или при изпадане на предлога *на*, чрез който формално се разграничават прякото и непрякото допълнение:

(11) Ама мен воденичара ми расцепи главата (Пирдоп, С10); А мене ми туку речеше... (Доброславци, Софийско, И139); И тва ште му дой редъ (Ореховец, Сярско, И84)

2. Типове удвояване. Прагматичен тип удвояване

Удвоеният обект може да се реализира в две изреченски позиции, ориентирани спрямо мястото на сказуемото и мястото на клитиката. Тези позиции са натоварени с различна дискурсно-семантична функция и кодират по синтактичен път темо-ремната организация на изречението, неговата информационна структура. За разграничаване на типовете удвояване някои автори използват термините *реприза* и *антиципация* (вж. Лопашов (1978), Минчева (1969), Асенова (2002)). Тук използваме термините съответно лява и дясна дислокация. Те позволяват по-точни разграничения, които дескриптивните им съответствия не успяват да предадат. При лява дислокация допълнението, изразено с именна фраза или пълна форма на лично местоимение, е пред глагола, а клитиката се появява след пълната форма:

(12) И т`ах ги викаа за вуйнътъ. (Троянско, МлР); Лазарту забрав`аа гу век`и. (Голица, Варненско, И23); Исус са го мъчили много. (Трънчовица, Никополско, И54).

При дясна дислокация клитиката структурно предхожда кореферентната именна фраза; именната фраза е след глагола, а клитиката може да е както пред, така и след глагола:

(13) Млогу йа играехме нейа игрѐ. (Голица, Варненско, И22); Она й даде ной похлупците. (Брусарци, Лом, Ст45); Купил го е имото от турците. (Жабокрът, Кюстендилско, И159)

Засилената употреба на конструкции с удвоен обект в диалектния синтаксис е обусловена и от устната форма на реализация – дислокациите са дискурсен механизъм, осигуряващ връзка на изречението с контекста или ситуацията. В много езици лявата дислокация (репризата) е класичес-

ки маркер за топикализация, разбираана като средство за кодиране на стара/известна/дадена от предходния дискурс информация (вж. Валдуви 1992). В случаите на удвояване, илюстрирани в (12) и (13), може да се говори за прагматичен тип удвояване, защото то е свързано с означаване на различните типове информация в изказването – тема:рема; стара:нова информация; топик:фокус. Удвояването е синтактичен механизъм, чрез който се маркира топикът на изказването.

Двата типа удвояване са неравномерно застъпени в българските диалекти. Много по-широко е застъпен механизмът на лявата дислокация и това е свързано с нейната прагматична природа. Тя е основно средство за топикализация, за синтактично кодиране на елемента, носител на известна информация. Дясната дислокация е сравнително по-рядко застъпена, особено когато удвояваният елемент е лично местоимение, докато лявата дислокация е механизъм, “отворен” както за местоимения, така и за именни фрази. Механизмът на лявата дислокация може да се приложи при различни типове фрази: определени/членувани или специфични, вкл. фрази с *един*, различни типове квантификатори:

(14) Един а го убиа во войната (Макоцево, Софийско, И132) Един от т'ах му викат Йуда (Трънчовица, Никополско, И54), Сите ги наплашиме да раждат (Драгалевци, Софийско, И133)

3. Граматикализирано удвояване

Във всички форми на българския език се реализира и втори тип удвояване, което не се влияе от дискурса или информационната структура на изказването, а от типа на предиката, който е употребен в него. Удвояването е задължително като синтактичен механизъм за реализиране на определено значение на предиката, срв. *лошо ми е* – *лошо е*; или за образуване на граматична конструкция, срв. *страх ме е* – **страх е*. В конструкциите с предикати за състояние (психологическо или физическо), при някои модални предикати, (*трябва ми*), или предикати за наличие или липса (*има/няма го*), клитиката е задължителен елемент. Пълната форма на личното местоимение или именната фраза удвояват приглаголна клитика, а не обратното:

(15) Нъ мен ми й мъчну (Енина, Казанлъшко, И12); Ала детето гу йе било страх (Соколовци, Смолянско, И43); И назе ни болат крака, раце (Правец, Ботевградско, И123); Мене мъ нямъше; Негу гу беше йат (Бояджиев 1991)

Граматикализираното удвояване е присъщо и на книжовния български език, затова би трябвало да се очаква то да присъства във всички български диалекти. Оказва се обаче, че съществуват диалекти, в които при

посочените предикати не се реализира удвояване – или поради липса на клитика към предиката, както в примерите в (16), или поради употреба на именителна вместо винителна/дателна пълна форма на личното местоимение, както е в (17):

(16) И мен немаше у списъка (Младенов 1966); А кога мене потребе, друк войник ше го докара (Их, И149); Вас е весело (Умленски 1965: 95); Ньой се чини шала тая работа (Виденов 1978: 76); Сиги ми н`амъ ошти дечицътъ (Ловеч, С14); На мен ни тр`еба луцки дрейи, ас си хирам дрейи (Банат, С73)

(17) Той гу е страх; Йас мъ нямъши; Той му е милу детету (примери от Кс., Софл., Дим., Дедеаг., Лозенгр., Мтърн., Бхис., Виз., Малг. и Чат.р вж. Бояджиев 1964:101)

4. Удвояване на допълнението в Смолянския говор

В изследването си за говора на с. Момчиловци Ст. Кабасанов посочва, “че най-характерната особеност на синтаксиса на момчиловския говор, както и изобщо на смолянския говор, е употребата на падежни форми” (Кабасанов 1956: 62). С особено висока честота са дателните форми (Стойков (2002); Кабасанов (1956). За състоянието на склонението е показателен и фактът, че тройният определителен член също се скланя. Николова (2001) отбелязва една съществена особеност на местоименната система – съвпадение на пълните форми на личните местоимения за род. и дат. падеж 1 и 2 л. ед. ч. Може да се очаква, че удвояването с помощта на клитика ще се реализира, за да се разграничат прякото от непрякото допълнение, изразено с общата форма.

В диалекта се реализират и двата типа удвояване: прагматичен, както е в (18), и граматикализирано – в (19), като в първия пример удвоеното непрякото допълнение е изразено с дателна форма:

(18) Тех ги са не калесвали на сватба; Чи да ма беше порукал и мене (Кабасанов 1956: 62-65)

(19) И му беше много чудно Христ`уму кат на найде живи. (Смолянско, Ст37); Ала детето гу йе било страх (Соколовци, Смолянско, И43); Мен` ма йе срам да вдигнам очисè (Соколовци, Смолянско, И44); Лелин`е ги н`ама никакви (Николова 2001:80)

Представени са и двата типа дислокации – лява дислокация по модела на примерите в (20) и дясна – в (21):

(20) обаче тийе думи/ мене ма така възмутиха (Николова 2001:137); ма ти да видиш мен как ма исплаши (Николова 2001:138)

(21) ма то ейсва си гу куткат добитакас (Николова 2001:85); направи-ха гу тва (Николова 2001:137)

Представените примери биха могли да доведат до заключението, че подобно на други групи български диалекти и в Смолянския говор въпреки запазените падежни форми удвояването се реализира системно. Картината на явлението обаче е доста по-пъстра. При употреба на дателни форми на имената и на личното местоимение и на обобщената винителна форма за непряко допълнение липсва удвояване. Примерите са показателни и поради това, че те са с предикати от посочените групи, които задължително изискват прилаголна клитика:

(22) Тодору било йѐсну, чи нема да гу пуснат (Соколовци, Смолянско, И43) И старѐм стана драгу, пак и мен`ѐ си бе драгу (Соколовци, Смолянско, И44); нему дай лу чело (четене) (Кабасанов 1956: 62-65)

Удвояването в говора вероятно е една сравнително нова синтактична особеност. В публикуваните от Ст. Кабасанов (1954) диалектни текстове от Смолянско, които представят едно по-старо състояние на говора, също липсва удвояване – при предикат за емоционално състояние липсва клитиката:

(23) Момченуму било еце мѐчно (Кабасанов 1954: 271)

В пример (24) при съчинително свързани изречения с глаголи за реч са употребени две различни конструкции, като пълната и кратката форма на местоимението са “разпределени” в двете части на сложното изречение:

(24) Сетне шта порукам тебе и шта та попитам (Кабасанов 1954: 271)

Нашите наблюдения показват, че в Смолянския говор съществуват колебания при реализиране на конструкции с удвоено допълнение – не се реализира граматикализирано удвояване поради отсъствието на прилаголната клитика; падежната форма в позицията на допълнение е достатъчно силен показател за синтактичната функция на съответната фраза. Това дава основание да се твърди, че Смолянският говор очертава една от периферните диалектни зони във връзка с дистрибуцията на удвояването.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Асенова 2002 – П. Асенова. *Балканско езикознание*. С.
Бояджиев 1991 – Т. Бояджиев. *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия*. С.
Валдуви 1992 – E. Vallduvi. *The Informational Component*, New York, Garland.
Виденов 1978 – М. Виденов. *Годечкият говор*. С.
Кабасанов 1954 – Ст. Кабасанов. Диалектни текстове от Смолянско. *Български език*, 3, 270-273

- Кабасанов 1956** – Ст. Кабасанов. Говорът на с. Момчиловци, Смолянско. *Известия на ИБЕ*. Изд. на БАН, кн. IV, 1956, 5-101
- Кръпова, Тишева 2006** Clitic Reduplication Structures in the Bulgarian Dialects. *Diachronija in sinhronija v dialektoloskih raziskavah*. Zora, 41. Maribor, 415-421
- Лопашов 1978** – Ю. Лопашов. Местоименные повторы дополнения в балканских языках. Ленинград
- Минчева 1969** – А. Минчева. Опыт за интерпретация на удвоеното допълнение в българския език. *Известия на ИБЕ*. С., XVII, 3-50
- Младенов 1966** – М. Младенов. *Ихтиманският говор*. С.
- Николова 2001** – Е. Каневска-Николова. *Говорът на село Момчиловци, Смолянско – половин век по-късно*. С.
- Стойков 1962/2002** – Ст. Стойков. *Българска диалектология*. С.
- Стойков 1963а** – Ст. Стойков. Основно диалектно деление на българския език. *Славянска филология*. С., III, 105-114
- Стойков 1963б** – Ст. Стойков. Три местоименни изоглоси в българския език. *Славистични студии*. С., 149-163
- Умленски 1965** – И. Умленски. *Кюстендилският говор*. С.
- Иванов 1978** – Й. Иванов. *Българска диалектология*. Христоматия. Пловдив
- Младенов, Радева 1995** – М. Младенов, В. Радева. *Сборник с текстове и задачи по диалектология на българския език за студенти българска филология*. С.
- Стойков 1950** – Ст. Стойков. *Христоматия по българска диалектология*. С.